

УДК 001_316.42+001.18+ 001.11

ВІД «НОМО FABER» ДО «НОМО ACTIVE» НАУКОВОЇ СПІЛЬНОТИ

Рибка Наталія

У статті була здійснена спроба аналізу сучасних форм людської діяльності, на прикладі діяльності наукової спільноти. Визначено, що це дозволить конкретизувати, уточнити, виявити відповідні проблемні моменти, складності та виробляти рекомендації для покращення буття людей.

Ключові слова: *Homo active, Homo active, активність, діяльність, наукова спільнота, імітація, слактивізм.*

Соціальний динамізм ХХ-ХХІ ст. має різючі масштаби, соціальні рухи, зміни, процеси розгортаються одночасно та глобально, завдяки інформатизації. Таке становище вимагає від кожного індивіда бути актором незліченної кількості локальних та глобальних дій, але фізіологічна та психологічна сутність людини залишилась такою самою, як і була сто років назад, двісті, та, навіть, тисячу. Отже, необхідність бути активним та діяти й всеосяжно й одночасно й постійно й у нескінченній різноманітності проявів соціальної активності, породжує таку ж безліч та нескінченність складних ситуацій, проблем, дилем тощо.

Спостереження за науковою спільнотою дають змогу розглянути парадоксальний характер діяльності сучасної людини. Дійсно, вчені систематично звітують про свої досягнення, зростає кількість наукових видань, публікацій, заходів тощо. Таким же активним чином науковці борються з плагіатом. Чи не кожного дня широкий загал приголомшує новий скандал про плагіат у наукових роботах або про корупції у ЗВО, з цього приводу розгортаються широкомасштабні акції, пишуться петиції, збираються підписи. Але вся ця бурхлива боротьба із корупцією у науковій сфері не призвела до звільнення жодного ректора того ЗВО якому були помічені ознаки корупції, не звільнено жодного Голову та не розформовано жодної Вченої Ради у яких були факти допущення до захисту робіт з ознаками плагіату або псевдонауки, не закрито ні одного хижачького журналу, про які так гучно заявляли активісти та журналісти. Отже, заявлена активність не ефективна, численні заходи безрезультатні, що типово для діяльності сучасної людини – багато дій, що не призводять до змін.

У цьому зв'язку, спроба аналізу сутності людської діяльності, на прикладі діяльності наукової спільноти, дозволить конкретизувати, уточнити, виявити відповідні проблемні моменти, складності та виробляти рекомендації для покращення буття людей.

Відзначимо, що розрізнення та протиставлення «активності» та «діяльності», якоюсь мірою, пов'язане із мовними особливостями, адже при перекладі терміна «діяльність» на англійську та французьку мови, в яких, на відміну, наприклад, від німецької, української російської, немає двох окремих слів, що передають поняття активність та діяльність, використовуються словосполучення «людська активність»

або «цілеспрямована активність» (в англійському – «human activity», «goal directed» або «purposeful activity»).

Отже, західні дослідники широко використовують поняття Homo faber [Arendt,2000; Джохадзе,2004; Sheler,1961], Homo sapiens [Valenca, Cecilia Nogueira&...,2013], Homo ludens [Miller, 1993], Homo Deus [Ювал Ной Харарі, 2018], протиставляючи їх один одному та позначаючи ті чи інші аспекти та сутнісні людської характеристики діяльності. Ось так, Homo faber протиставляється Homo sapiens у роботі «Reflections on the articulation between the homo faber and homo sapiens in nursing» [Valenca, Cecilia Nogueira&..., 2013] артикулюючи проблеми теорії та практики в будь-якій сфері сестринської діяльності, В антропології Homo faber як «людина творить» протиставляється Homo ludens, «людині грає», сконцентрованому на розвагах, гуморі та вільному проведенню часу. Концепція Homo faber, виникає вже у давньоримській літературі, хоча більш відома із праць Ханни Арендт [Arendt,2000] і Макса Шелера [Sheler,1961], найбільш відповідає нашим уявленням про протиставлення «активності» та «діяльності». Описуючи сутність концепції Homo Faber Міщенко В. І. [Mishchenko,2019] розглядає роль людини праці у розвитку цивілізації, становленні самої людини, як мислездатної істоти (Homo sapiens) та визначає й виявляє фактори сучасного виробництва, що сприяють руйнуванню духовності особистості та деградації Homo Faber.

Для більш детального аналізу звернемося до теоретичних засад філософської категорії «діяльність». Як ми вже розглядали [Рибка,2017], проблематизація діяльності відбувається у працях Аристотеля, далі філософська категорія «діяльність» набуває розвитку у роботах представників філософії німецького класичного ідеалізму та діалектичного матеріалізму, школи радянської психології, заснованої А. Н. Леонтьєвим та С. Л. Рубінштейном на культурно-історичному підході Л. С. Виготського, Харківської психологічної школи, працях Т. Котабрінського та інших.

На засадах наших попередніх досліджень [Рибка,2017] можна виділити ряд принципових уточнень цього поняття:

- діяльність існує лише в системі об'єктивних і необхідних суспільно-виробничих матеріальних відносин, які виникають незалежно від волі й свідомості людей;

- суть діяльності – у створенні людського світу людиною, у створенні власних суспільних відносин та самого себе (це становить і сутність культури);

- ціль виникає у людини як образ результату творення;

- перетворювальний та цілепокладальний характер діяльності дозволяє суб'єктові вийти за рамки будь-якої ситуації й піднятися над детермінацією, що задається нею, уписуючи її в більше широкий контекст культурно-історичного буття, і тим самим знайти засіб, що виходить за межі можливостей даної детермінації;

- діяльність можна визначити як форму активного ставлення суб'єкта до дійсності, спрямовану на досягнення свідомо поставлених цілей і пов'язану зі створенням суспільно значущих цінностей або освоєнням соціального досвіду [Рибка, 2017].

Теоретики [Смирнов,2018;Смирнов, 2006] визначають, що найважливіший

щабель у розвитку активності пов'язаний з появою людської діяльності, основна відмінність якої від поведінки тварин, по параметру активності, полягає у переході від пристосування до природи до її перетворення та творчій зміні відповідно до власних цілей людини, що мають соціальне, суспільно-історичне походження. Також, діяльність людини характеризується найвищими параметрами у порівнянні з активністю тварин або, тим більше неживих систем. Тому активність часто трактують як більш широке поняття стосовно діяльності.

Таким чином, ми розуміємо під активністю людини (*Homo active*) родові ознаки існування людини, як частини матеріального світу, такі прояви індивіда, які можна характеризувати як мало свідомі, як такі, що здійснюються під впливом зовнішніх факторів, які можуть мати руйнівні наслідки для самого індивіда. Напроти, під діяльністю людини (*Homo faber*) ми розуміємо родову ознаку людини – здатність розуміти свою сутність, та усвідомлено, цілеспрямовано та творчо перетворювати дійсність згідно з уявленнями про самих себе.

На противагу високому рівню розвитку сучасних наук про людину (філософії, психології, соціології, фізіології нервової діяльності, цілої низки інших наукових галузей, що вивчають людину) сучасне буття соціуму все більше наповнюється підробками, симулякрами, фейками, уявленнями, імітаціями, які виступають як фактори, що сприяють руйнуванню духовності особистості й деградації *Homo Faber* [Mishchenko,2019]. В. Ковчак, досліджуючи характер симуляції суспільної активності та суспільної дійсності, «Суспільна дійсність під тиском процесу симуляції і симулякрів зміщується у сферу замкнутах на собі, відірваних від дійсності знаків, що несуть спотворену візію та презентацію дійсності та копії копій починають паразитувати над живими ідеями не є активно присутнім у дійсності, а свою активність витрачає на симуляцію активності» [Ковчак,2015].

На прикладі наукової спільноти України та світу можна дослідити як суспільні ідеали *Homo faber* поступаються різноманітним можливостям для проявів *Homo active*.

Широкі можливості для імітування та симуляції наукової діяльності дають так звані «хижацькі видання». За результати журналістського розслідування, оприлюднені влітку 2018 року, у якому взяли участь німецькі телерадіокомпанії NDR, WDR, щоденне видання *Süddeutsche Zeitung* та інші ЗМІ в Німеччині й за кордоном, було з'ясовано, що з 2014 року понад 5000 німецьких вчених надавали свої публікації для псевдонаукових журналів і конференцій. Крім того, учасники розслідування проаналізували публікації в кількох найбільших псевдонаукових видавництвах, як-от *Omicr*, *Waset* і *Sciencedomain*. Про існування «хижацьких» або «сміттєвих» журналів (*Predatory Publishing*) відомо давно. Однак, як зазначають автори дослідження, кількість публікацій у них зростає. І ця проблема стосується не тільки вчених Німеччини: до такого способу розповіді громадськості про свої здобутки в царині науки вдалися 400 тисяч вчених та дослідників з усього світу [Вайнман, Сааков,2018].

Цікаво звернись до проблем, із якими стикається наука Росії, адже аналізуючи стани та освітні політики Росії можна відзначити абсолютну відповідність вітчизняним станам, ми вбачаємо цю ситуацію загрозливо, навіть жахливою, адже відбувається відтворення самих неефективних закордонних

технологій. Російські вчені різко критикують «ідеологію суто кількісної оцінки результативності у системі виробництва знання», різноманітні «комплексні бали публікаційної результативності», «...релігійну повагу до бібліометричних платформ робить нашу науку і систему управління глибоко провінційним», вважають, що це шкодить державності [Рубцов,2020].

Рубцов А. [Рубцов,2020] підкреслює, що використання методик оцінки результативності досліджень – питання власне наукове, але російські способи адміністрування це знання практично ігнорують, застосовуючи в регулюванні й оцінці наукової діяльності методи відверто антинаукові. Акцент на бібліометричне адміністрування вкрай небезпечно. Австралія за шість років подібних експериментів ледь не занапастила власну науку: кращі сили просто розбігалися. Але у світі однозначно прийнято: в науках соціогуманітарного циклу ці методи не застосовуються зовсім або застосовні з дуже великими застереженнями. Введена у нас модель ніби не в курсі прийнятого ще з XIX століття принципового поділу знання на науки «про природу» і «про людину».

Можливості імітації наукової діяльності в Україні своїм розмахом, організацією та спорідненістю з адміністративними ресурсами вражає. Використовуючи смислове значення імітації через її визначення як «підробка», «правдоподібність», аналізуються причини, умови виникнення, форми й методи імітації, механізми її появи й використання. Сутність пропонованих форм імітації – демагогія, провокація, фальсифікація, профанація, маніпулювання, ілюзія, перформанс [Тощенко,2012] Як показує життява практика, за плагіат у наукових роботах ніхто відповідальності не несе, адміністрації університетів активно заохочують приймати викладачів у подібних імітаціях, оскільки й вони, своєю чергою імітують свою діяльність. Обсяг нав'язливих пропозицій від «хижацьких» видань та ресурсів типу «допомогу у написанні дисертації» на пошті, на Фейсбуці, на Вайбері та Телеграмі науковців вже став просто непристойним.

Іншим варіантом наукової активності є прояв *Homo active* у формі «диванного активізму», або слактивізму [Догаєв,2017;Davis,2011], як явище слактивізм вже декілька десятиліть активно досліджується, та за результатами досліджень з'ясовано, що цей спосіб дію набув широкого розповсюдження.

Як зазначається у дослідженні Зубанової Л. Б. та Зиховської Н. Л. [Зубанова, Зиховська, 2019], відмінності між діяльністю та слактивізмом у даному питанні знімаються саме визнанням транзитного характеру мережевої солідарності: яка спонтанно виникає, діє короткочасно, символічно репрезентує процес формування єдності, а не його результат. У транзитній солідарності сучасної мережевої культури значущим стає позначення єдності та згуртованості, а не їх безпосередня реалізація [5]. У науковій спільноті все більше присутні подібні форми, особливого прояву це відбувається у справі боротьби за академічну доброчесність, яка полягає у низці ритуалізованих дій – як то щорічне підписання відповідної згоди «бути академічно доброчесним», перевірки на антиплагіаторських програмах, добровільній та систематичній присутності на семінарах, вебінарах з академічної доброчесності. Отже численні заходи такого характеру мають внутрішню мету зовсім іншу, аніж заявляється.

Соціологічне дослідження (2019) громадянської інтернет-активності серед

студентів спеціальності «Міжнародні відносини» та «Соціологія», показали, що серед опитаних студентів більшою мірою спостерігається слактивізм. У результаті опитування було визначено досвідченість студентів у здійсненні громадянської інтернет-поведінки і відповідно до цього виявлено найбільш притаманний для опитаних тип громадянської інтернет-поведінки. Відповіді студентів на запитання, які визначають рівень досвіду громадянської інтернет-поведінки, продемонстрували, що жоден студент не показує найвищого рівня досвідченості – «дуже досвідчений». Серед опитаних студентів спеціальності «Соціологія» найбільша кількість (73,8%) практично не досвідчених у громадянській інтернет-поведінці студентів; 20% – не дуже досвідчених; 3,8% – взагалі без досвіду такої поведінки. Жоден студент цієї спеціальності не є досвідченим у здійсненні громадянської інтернет-поведінки, ще 2,5% опитаних не змогли відповісти. Серед опитаних студентів спеціальності «Міжнародні відносини» більша частина (57,9%) практично не досвідчених у громадянській інтернет-поведінці; 37,9% – не дуже досвідчених; 3% опитаних виявились досвідченими у здійсненні громадянської інтернет-поведінки; 0,9% – не мають досвіду взагалі, ще 0,4% опитаних не змогли відповісти [Мишок,2019].

Це показовий факт, що свідчить про сформованість звички до ілюзорних дій у майбутніх науковців та фахівців та не надає оптимізму у відношенні до майбутнього науки.

До проявів слактивізму у науковій спільноті також можна віднести широке впровадження такої форми проведення конференцій, як «Інтернет-конференція» та заочної участі у них. Відмітимо, що цей формат широко використовували ще за довго до пандемії коронавірусу, отже виправдовувати пандемічними складностями не можна. Десятки міжнародних конференцій відбуваються кожного місяця, участь у яких строго заочна, тези не проходять ніякого відбору та не рецензуються, а теми самих конференцій настільки неконкретні, що одночасно допускаються назви секцій і «Юридичні науки», і «Економічні науки», «Медичні науки», «Фармацевтичні науки», «Архітектура», «Сільськогосподарські науки» і так далі. Наслідками такого «диванної наукової діяльності» є не тільки падіння рівня наукових досліджень, але й виникнення ситуації, коли нормальна наукова діяльність стає неможливою, оскільки «диванні науковці» кількістю подібних публікацій складають непереборну конкуренцію ученим які вкладають значно більше зусиль та коштів, беруть участь у реальних та рейтингових наукових заходах.

Отже, протиставлення філософських категорій «активність» та «діяльність» у формі протиставлення концепцій Homo faber та Homo active, дозволяє визначити оновлені критерії щодо визначення людською діяльністю. Таким чином, з'являються можливості переосмислення тонких граней між ілюзіями, подробицями активності та істинною діяльністю людини.

Розвиток уявлень про різницю Homo faber та Homo active дозволить переосмислити й переглянути пов'язані із ними уявлення про причини появи та розповсюдження ознак Homo active, запропонувати заходи з інформування та подолання ілюзорної та імітаційної активності, слактивізму та іншого, повернутись до Homo faber.

Список літератури

1. Арндт Х. 2000. «Vita active, или О деятельной жизни» / пер. с нем. и англ. В. В. Библина; под ред. Д. М. Носова. СПб.: Алетей, 2000. 437 с.
2. Вайнман Т., Сааков В. 2018. «Як уникнути фейків у науці», available at: <http://www.dw.com/uk/як-уникнути-фейків-у-науці/a-46080873>.
3. Джохадзе И. 2004. «Homo faber и будущее труда». Логос. № 6 (45). С. 3-17.
4. Догаев П. П. (2017), «Слактивизм как форма общественно-политического участия в эпоху "пост-правды"». *Политика и общество*, (8), 1-9.
5. Зубанова Л. Б., Зыховская Н. Л. 2019. «Транзитная солидарность в современной сетевой культуре: между карнавалом и травмой», *Социологические исследования*. Том 45. № 5. С. 119-128. DOI: 10.31857/S013216250004966-5.
6. Ковчак В. О. 2015. «Соціально-філософські аспекти симуляції суспільної активності та суспільної дійсності». *Гілея. Науковий вісник*. Дніпро, Т. 95. С.182-185.
7. Мишок Р. Р. 2019. «Громадянська інтернет-поведінка львівської студентської молоді: спроба визначення і класифікації». *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. Випуск 3 (43). available at: <http://socio-journal.kpi.kiev.ua/archive/2019/3/16.pdf>.
8. Рыбка Н. М. 2017. «Сучасні теорії діяльності: проблеми типологізації». *Наукове пізнання. Методологія та технологія*. №1(38). С. 100-108.
9. Рубцов А. 2020. «Журнальная имитация: чем опасна новая методика Минобрнауки». available at: <https://www.rbc.ru/opinions/society/11/02/2020/5e4114479a794708f1fd4fe1>.
10. Смирнов М. Ю. 2018. Проблема соотношения деятельности и человеческой активности в контексте всеобщего. *Психология и Психотехника*. № 3. С. 113-127. DOI: 10.7256/2454-0722.2018.3.26618, available at: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=26618.
11. Смирнов С. Д. 2006. Активность, деятельность, личность. *Мир психологии: Научно-методический журнал*. № 3. С. 11-23, available at: <http://psychlib.ru/inc/absid.php?absid=42697>.
12. Тощенко Ж. Т. 2012. Новые лики деятельности: имитация, available at: <https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/97876/1/46-60.pdf>.
13. Ювал Ной Харари. 2018. *Homo Deus. Людина божественна: За лапшами майбутнього*. К.: BookChef., 464 с. ISBN 978-617-7559-13-8.
14. Шелер, Макс 1961. «Место человека в природе», Нью-Йорк: Noonday Press, available at: https://ru.qaz.wiki/wiki/Homo_faber.
15. Davis, Jesse. 2011. «Cause Marketing: Moving Beyond Corporate Slacktivism». Retrieved, November 22, 201.
16. Miller, P. 1993. «Homo Faber-Homo Ludens: Sport History and the Working Class. *International Labor and Working-Class History*», 44, P/ 79-94. doi:10.1017/S0147547900012242.
17. Mishchenko, V. 2019. Трагізм homo faber та надії homo humanus. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Теорія культури і філософія науки»*, (60), 51-59. available at: <https://periodicals.karazin.ua/thcphs/article/view/14176>.
18. Valenca, Cecilia Nogueira, Santos, Raionara Cristina de Araujo, Medeiros, Soraya Maria de, Guimaraes, Jacileide, Germano, Raimunda Medeiros, & Miranda, Francisco Arnoldo Nunes de. 2013. Reflections on the articulation between the homo faber and homo sapiens in nursing. *Escola Anna Nery*, 17(3), 568-572. <https://doi.org/10.1590/S1414-81452013000300023>.

Rybka Nataliia

FROM "HOMO FABER" TO "HOMO ACTIVE" SCIENTIFIC COMMUNITY

The article attempts to analyze modern forms of human activities, on the example of the scientific community. It is determined that this will allow to specify, clarify, identify relevant problems, complexities and make recommendations to improve people's lives.

Emphasis is placed on the fact that the distinction and contrast between «activity» and «activities» are to some extent related to linguistic features, and the concepts of Homo active and Homo faber have been clarified.

It is determined that «human activity» (Homo active) means the generic features of human existence as part of the material world, such manifestations of the individual, which can be characterized as unconscious, as those carried out under the influence of external factors that can have devastating consequences for the very individual. On the contrary, human «activities» (Homo faber) is understood as a generic feature of man - the ability to understand his essence, and consciously, purposefully and creatively transform reality in accordance with ideas about themselves.

The study considered such phenomena in the life of the scientific community as opportunities to simulate scientific activities, the spread of network forms of transit solidarity, emphasizes that a common form of activity of scientists is one of the manifestations of Homo activity - slactivism.

It was concluded that the opposition of the philosophical categories «activity» and «activities» in the form of the opposition of the concepts of Homo faber and Homo active, allows to determine the updated criteria for defining human activity. Thus, there are opportunities to rethink the fine lines between illusions, simulacra, forgeries of activity and true human activity.

The development of ideas about the difference between Homo faber and Homo activity will allow us to rethink and reconsider ideas about the causes and spread of signs of Homo active, to suggest measures to inform and overcome illusory activity, slactivism and more, to return to Homo faber.

Key words: Homo activity, Homo activity, activity, activities, scientific community, imitation, slactivism.

References

1. Arendt H. 2000. «Vita active, ili O deyatelnoy zhizni» [Vita active, or About an active life], per. s nem. i angl. V. V. Bibihina; pod red. D. M. Nosova.SPb.: Aleteyya, 2000. 437 p.
2. Vainman T., Saakov V. 2018. Yak unyknuty feikiv u nautsi [How to avoid fakes in science], available at: <https://www.dw.com/uk/iak-unyknuty-feikiv-u-nautsi/a-46080873>.
3. Dzhohadze I. 2004. Homo faber i budushee truda [Homo faber and the future of work]. Logos. # 6 (45). P. 3-17.
4. Dogaev Pavel Pavlovich 2017. «Slaktivizm kak forma obschestvenno-politicheskogo uchastiya v epohu "post-pravdyi"» [Slactivism as a form of social and political participation in the era of "post-truth"]. *Politika i obschestvo*, (8), 1-9.
5. Zubanova L. B., Ziyhovskaya N. L. 2019. «Tranzitnaya solidarnost v sovremennoy setevoy kulture: mezhdru karnavalom i travmoy» [Transit Solidarity in Contemporary Networked Culture: Between Carnival and Trauma]. *Sotsiologicheskie issledovaniya*. Tom 45. # 5. P. 119-128. DOI: 10.31857/S013216250004966-5.
6. Kovchak V. O. 2015. «Sotsialno-filosofski aspekty symuliatcii suspilnoi aktyvnosti ta suspilnoi diisnosti» [Socio-philosophical aspects of simulation of social activity and social reality]. *Hileia. Naukovyi visnyk. Dnipro*, T. 95. P.182-185.
7. Myshok R. R. 2019. «Hromadianska internet-povedinka lvivskoi studentskoi molodi: sprobha vyznachennia i klasyfikatsii» [Civic Internet Behavior of Lviv Student Youth: An Attempt to Define and Classify]. *Visnyk NTUU «KPI». Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo*. Vypusk 3 (43). available at: <http://socio-journal.kpi.kiev.ua/archive/2019/3/16.pdf>.
8. Rybka N. M. 2017. «Cuchasni teorii diialnosti: problemy typolohizatsii» [Modern theories of activity: problems of typology]. *Naukove piznannia. Metodolohiia ta tekhnolohiia*. №1(38). P. 100-108.
9. Rubtsov A. 2020. «Zhurnalnaya imitatsiya: chem opasna novaya metodika Minobrnauki» [Magazine imitation: why the new methodology of the Ministry of Education and Science is

- dangerous], available at: <https://www.rbc.ru/opinions/society/11/02/2020/5e4114479a794708f1fd4fe1>.
10. Smirnov M.Yu. 2018. «Problema sootnosheniya deyatelnosti i chelovecheskoy aktivnosti v kontekste vseobshego» [The problem of the relationship between activity and human activity in the context of universal], *Psihologiya i Psihotehnika*. # 3. P. 113-127. DOI: 10.7256/2454-0722.2018.3.26618. available at: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=26618.
 11. Smirnov S. D. 2006. «Aktivnost, deyatelnost, lichnost» [Activity, activity, personality]. *Mir psihologii: Nauchno-metodicheskiy zhurnal*. # 3. P. 11-23, available at: <http://psychlib.ru/inc/absid.php?absid=42697>.
 12. Toschenko Zh. T. 2012. «Novyie liki deyatelnosti: imitatsiya» [New faces of activity: imitation], available, at: <https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/97876/1/46-60.pdf>.
 13. Yuval Noi Kharari 2018. *Homo Deus. Liudyna bozhestvenna: Za lashtunkamy maibutnoho [Homo Deus. Man is divine: Behind the scenes of the future.]*. K.: BookChef,. 464 p.
 14. Sheler, Maks. 1961. *Mesto cheloveka v prirode*, Nyu-York: Noonday Press, available at: https://ru.qaz.wiki/wiki/Homo_faber.
 15. Davis, Jesse. 2011. «Cause Marketing: Moving Beyond Corporate Slacktivism». Retrieved, November 22, 201.
 16. Miller, P. 1993. *Homo Faber-Homo Ludens: Sport History and the Working Class. International Labor and Working-Class History*, 44, P. 79-94. doi:10.1017/S0147547900012242.
 17. Mishchenko, V. 2019. «Tragizm homo faber ta nadii homo humanus» [The tragedy of homo faber and the hope of homo humanus]. *Visnyk Harківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Теорія культури і філософія науки»*, (60), 51-59.
 18. Valenca, Cecilia Nogueira, Santos, Raionara Cristina de Araujo, Medeiros, Soraya Maria de, Guimaraes, Jacileide, Germano, Raimunda Medeiros, & Miranda, Francisco Arnaldo Nunes de. 2013. «Reflections on the articulacion between the homo faber and homo sapiens in nursing». *Escola Anna Nery*, 17(3), 568-572. available at: <https://doi.org/10.1590/S1414-81452013000300023>.

Стаття надішла в редакцію 20.11.20200